

**Жанғара Дәдебаев,**  
филология ғылымдарының докторы,  
профессор

## **ДАРЫННЫҢ ДАРАСЫ**

Сағатхан Әшімбаев 1965 жылы Алматы облысы Райымбек ауданында қазір өзінің атындағы орта мектепті алтын медальмен бітіріп, Қазақ ұлттық университетіне оқуға түсті. Мектептің әдебиет үйірмесінің жетекшісі С.Омаров деген кісі Сағаттың мектептегі “Жас қалам” газетінің бас редакторы болғанын, сол газетте “Ана”, “Туған жерім”, “Тянь-Шань”, “Бейбіт өмір” және басқа өлеңдері жарияланғанын айта келіп: “Сағат – мектебіміздегі әдебиетке ең қабілетті, үздік оқушы. Үнемі ізденгіш, түрлі әдеби кітаптарды оқушылар арасында көп оқытындардың бірі. Әдебиетке деген зор талабына қарап, үйірмеіміздің мүшесі С.Әшімбаевтың болшағынан үлкен үміт күтеміз”,- деп шәкіртіне мінездеме береді. “Әдебиетке деген талабың шарықтап өсе берсін. Ой-арманыңның асқар асуын таймай, талмай асып, әдебиеттік арманыңа жет!”-деп сәт сапар тілейді.

Сағат бойындағы талантты, Сағаттың әдебиетке деген зор сүйіспеншілігін алғаш таныған және бағалаған осы азаматқа, мектептің әдебиет үйірмесінің жетекшісіне, бүгін, кеш те болса, разылығымызды, құрметімізді білдіргіміз келеді.

Қазақ ұлттық университеті аудиториясында өткен бес жыл, ұстаз ғалымдардың әдебиеттің тарихы мен теориясы, жазушы шеберлігі туралы терең мағыналы лекциялары, күнделікті ақыл-кеңестері Сағаттың әдебиет сыншысы болып қалыптасуына, қаламгерлік талантының жарқырап ашылуына алып келді. Қазақ сөз өнері, әлем әдебиеті мен мәдениеті, даналық ойлар тарихы туралы телегей теңіздей шалқыған шалқар білімді Сағат университеттен тапты. “Әдеби сын мәселелері” деген тақырыпта жазып, қорғаған диплом жұмысы әдебиетші ұстаздарының бәрінің де көңілінен шықты, әдеби өмірге жаны да жүзі де жарық, білімді де мәдениетті тағы бір жас таланттың келгеніне көпті көрген қарт профессорлар мен жас ұстаздар бірдей қуанды.

“Жас Алаш” (“Лениншіл жас”) газетінде әдебиет және өнер бөлімінің әдеби қызметкері, меңгерушісі (1969-1973), “Жұлдыз” журналының сын және библиография бөлімінің меңгерушісі (1973-1976), “Жас алаш” (“Лениншіл жас”) газетінде редактордың орынбасары (1976-1979), Бүкілодақтық авторлар құқығын қорғау жөніндегі агенттіктің (ВАПП) Қазақ бөлімшесінің бастығы (1980-1986), Қазақстан Радио және телехабарлары жөніндегі Мемлекеттік комитет төрағасының орынбасары, комитет төрағасы (1986-1991) қызметтерін атқара жүріп, Сағат Әшімбаев аса көрнекті әдебиет сыншысы, жалынды публицист, қоғам және мемлекет қайраткері дәрежесіне көтерілді, әдеби-эстетикалық, қоғамдық және әлеуметтік ойдың жетекші тұлғасына айналды. Бір ғажабы, қай жерде қандай қызметте жүрсе де өзі түлеп ұшқан Ұлттық

университетіне деген айырықша асық құрметін ашық білдіріп отырды. Қазақ әдебиеті кафедрасы бойынша студенттерге “ Қазіргі кезең әдебиеті” атты лекциялық курс оқыды. Мемлекеттік емтихан төрағасы болып келіп, талантты жастарды шығармашылық қызметке тартты. Студент жастармен кездесуге бүкіл шығармашылық ұжымын алып келіп жүрді. Қазақстан Радио және телехабарлары жөніндегі Мемлекеттік комитет төрағасы болып қызмет атқарып жүрген жылдардың бірінде университет студенттерімен кездесуге судай жаңа тұтас бір телестудия алып келіп, оны бүкіл ұжымымен құрастырып, іске қосып, пайдалануға беріп кеткені бар. 1986 жылғы декабрь оқиғасынан кейін студент жастарды рухани демеу, қолдау мақсатында жасалған осы бір айтулы әрекетте де Сағаттың Ұлттық университетіне, шығармашылық жастарға, қазақ сөз өнеріне, халқына деген оттай ыстық сүйіспеншілігі бар еді. Мұндай ерлікке пара-пар елдік іс жасау үшін дарынның дарасы, таланттың сарасы болу керек еді. Сағат дарынның дарасы, таланттың сарасы ғана жасай алатын жасампаздық іс жасады.

Иә, Сағат Әшімбаев қазақтың әдеби көркем сынындағы, шығармашылық өміріндегі таңғажайып тамаша талант еді. Оның әдеби-эстетикалық әлемі – кітапарының аты мен затынан көрініп тұрғандай тереңдік пен кемелдіктің, азаматтық пен адамгершіліктің әлемі. Ол – сыншы мұратының, талантқа тағзымның, парасатқа құштарлықтың, шындыққа сүйіспеншіліктің, ақиқатқа іңкәрліктің әлемі, шындықты жазып қана емес, күнделікті өмірде айтып та, айтысып та қорғаған қайраткер сананың әлемі. Сыншы әлемінің алтын қақпасын ашып, асыл қазынасын тамашалаған кісі қиялын шарықтатады, сезімін серпілтеді, жанына қуат, ойына от алады, сөйтіп жаны мен жүрегі, ойы мен тілегі, рухани өмірі айдай жаңарып, тазарып шығады. Адамзат рухының жалпы кемелдігі де өмір мен өнердегі Сағат секілді дара тұлғалардың жалқы да болса осындай жарқын әлемінен түзілетін болар-ау.

Публицистикалық құштарлық, сыншыл пафос, көсемдік көзқарас – суреткер әрі ойшыл Сағат шығармашылығының ерекше жарқын, қайталанбас дара ерекшеліктері. Сыншы қаламынан туған көркем сөз де, көсем сөз де, теледидарда өзі негізін қалап, өзі жүргізген “Жүректен қозғайық”, “Парыз бен қарыз” секілді авторлық бағдарламалар да ойды балқытатын отты құштарлыққа, жан тербеп, жүрек тебіrentетін сертті сүйіспеншілікке, ар мен ожданнның көзін ашқандай жарық пен жарқылға толы. Сондықтан да автордың әлемнің ірі қаламгерлері мен кемел суреткерлерінің өнері туралы ойлары, қазақ әдебиетінің бас жазушысынан жас жазушысына дейінгі көкейкесті мәселелер жайлы толғаныстары, адам мен қоғам туралы телехабарлары оқырманы мен көрерменін парлаған парасат биігіне бастады, тіл өнері туралы, жазушы мен жазушылық туралы алтындай аққан асыл ұғымдар тереңінде тебіrentтті. Сыншы сыншыл ойды бір тереңге тартып, бір биікке бастап жүріп жазушының қоғам өміріндегі орнын, адамзат игілігі жолындағы еңбегін бағалауда өз тұрғысын тұрақтандырды. Бойына біткен талант қуаты мен кісілік қасиеті шынайы суреткердің бар байлық-дәулеті, салтанат-сәулеті, асыл қазынасы парасатты ойында, керемет интеллектісінде екендігі туралы ерекше

ойға ұйытты. Ойлана, толғанта жүріп, өзінің де байлық-дәулеті мен салтанат-сәулетін, бар асыл қазынасын осыдан іздеді, осыдан тапты. Қоғамның рухани өсіп-өркендеуі мен адамзат ой-сезімінің рухани дамып, гүлденуіне әдебиеттің, нағыз қаламгердің қосатын үлесі орасан зор деп түсінді. Бұл тегеурінді де текті түсінік болатын. Сонымен қатар автордың мұнысы түсінік қана емес, терең таным, биік көзқарас еді. Осы таным, осы көзқарас тұрғысынан Сағат шынайы әдебиетті осынау алмағайып өмірдегі рухани прогресс атаулының қайнар көзі, алтын бастауы ретінде бағалады. Бұл ерекше прогресс әдебиет пен өнердің арқасында ғана жүзеге асатын күрделі құбылыс деген теория ұсынды. Әрине, ойшылдық көзқарастың көрінісі болып табылатын мұндай ұғымдар жүйесі мен қағидалар негізінде автордың әдебиетке деген сүйіспеншілігі, қоғам мен адамның рухани дамуына деген құштарлығы жатты. Сыншы әдебиетті шексіз сүйіп қана қойған жоқ, әдебиеттің қоғам мен адамның рухани дамуының қайнар көзіне, алтын бастауына айналуын мақсат тұтты, осы мақсат жолында ащы терін төгіп, тәтті ұйқысын бөліп, ерен еңбек етті. Әдебиет абыройын халық абыройындай, ұлт мерейіндей көрді. Әдеби сынды, сөз өнерін, соның ішінде теледидардағы көркем сөз бен көсем сөзді қоғамдық құбылыстарды әлеуметтік талдау мен бағалаудың ерекше құралы әрі амалы ретінде таныды. Ол үшін әдебиетке адал қызмет етуден, сол арқылы қоғамның дамуына септік жасаудан артық бақ та, бақыт та жоқ сияқты еді.

Сағаттың сындарлы, дара да сара ойларының жүйесінде суреткерлікке ерекше мән берілді. Суреткерліктің көркемдікке алып келетініне, суреткерлік дегеніміздің өзі көркемдікпен егіз ұғым екендігіне көз жеткізді. Әдеттегідей суреткерлік ұғымына да, көркемдік ұғымына да көл-көсір мазмұн мен мән дарытып, олардың әрқайсысына терең талдау жасады, әрқайсысының өзіне ғана тән қыры мен сырын сарқа сипаттады. Мысалы, суреткерлікке берген сипаттамасына назар аударып қарайық:

- *танылмағанды таныту*
- *жұрт байқамағанды аңғарту*
- *жұрт елемегенді електен өткізіп көрсету*
- *жұрт білмегенді биіктете елестету*
- *танығаныңа таңқалтып дүйім қауымды табынтуды*
- *шын мен жалғанның, ез бен ердің, адал мен арамның, кесанат пен парасаттың ішкі-сыртқы белгілерін таңбалап беру*
- *басқаны қасіреттінің қайғысына ортақтастыру, бақыттының бағына қуанту*
- *жақсылыққа тебірену*
- *зұлымдыққа лагнет айтқызу*

Сыншыл танымның киелі кеңістігінде бұлайша еркін парлау қанатты да қуатты ойдың қызметіне тән. Ойдың қанаттылығы, ойлаудың тереңдігі сыншыны әдеби шығарманы талдау мен әдеби процесті бағалаудың методологиялық тың ұстанымдарын негіздеуге алып келді. Үздік көркем шығарма жазудың, шындығында, шығармашылық шексіздік әлеміндегі, шегі жоқ шығармашылық ой әлеміндегі жаңаша ойлау шеберлігінің жаңаша үлгісін

көрсету, жаңаша философиялық концепция ұсыну, соны да сом характерлер жасау екендігі туралы әдеби-эстетикалық және практикалық мәні жоғары тың пікірлер тұжырымдады. Сыншының адамзат әдебиеті мен өнерін, философиясын, тарихы мен мәдениетін жете білу және сол білгенін ел игілігіне жұмсау жолындағы ізденістері – оның өзі үшін де, оның тұсындағы сыншыл ой үшін де ілгерілеу жолы, биіктеу жолы болды. Сағаттың әдебиет туралы, әдебиеттің өзекті мәселелері туралы ойлары мен пікірлері қазақ әдеби сынында жаңа әдеби-эстетикалық қағидалар жүйесінің қалыптасуына алып келді.

Сағат Әшімбаевтың шығармашылық мұрасында сын мен сыншы талантына қатысты құнды ойлар мен пікірлердің тұтасқан асыл өзегі бар. Өз заманының әлеуметтік, көркемдік, эстетикалық ізденістерінің алдында болған сыншы халықтың рухани өмірінде әдеби сынның алатын орны мен атқаратын қызметі туралы бұрын-соңды ойға келмеген, ауызға түспеген озық ойлар, тамаша толғамдар толғады. Сыншы болу оңай емес. Сын – қиын өнер. Сын жазғанның бәрі жұрттың көңілінен шығып, көзіне түсе бермейді. Сыншы таланты – аса сирек талант. Өйткені сыншы жазушыдан гөрі таланттырақ болуы шарт; ол өмір шындықтарын, елі мен жерінің тарихын, философиясын, тұрмыс-салтын жазушыдан артық білуі қажет; ол интеллект жағынан да жазушыдан биік тұруы ләзім. Сонда ғана оның сыны жазушыға ой салып, әдебиеттің дамуына, қоғамдық, әдеби-эстетикалық ойдың өсуіне ықпал ете алады. Сағаттың әдеби көркем сынға, сыншы талантына көзқарасы осындай болды. “Сын - уақыт қажеттілігінен туған, қоғамдық, эстетикалық, философиялық ой-сананың өзгеше бір формасы”,- деді ол. Әдеби сынды шындықпен, ақиқатпен сабақтас қарады. “Шындыққа – сүйіспеншілік, ақиқатқа іңкәрлік жоқ жерде сын да жоқ”, – деп ойланды. “Сынның аты – шындық, заты – сүйіспеншілік”,- деп толғанды. “Сынның аты ащы болғанымен, заты тұщы”, – деген қанатты сөзді де Сағат айтты. Осының бәрі сыншының үлкен азаматтығынан өсіп-өнген биік мәдениеттіліктің, ойлау мен сөйлеудегі, талдау мен жинақтаудағы тереңдіктің үлгісі еді.

Сыншының азаматтық позиция, азаматтық пафос туралы қалыптастырған ұғымдары, әдеби-эстетикалық ойлары мен толғаныстары, анықтаулары мен айқындаулары дәлелді де дәйекті болумен бірге эмоциялық мазмұнының байлығы жағынан да аса бағалы. Азаматтық позиция, сыншы пайымдауында, суреткерлік айрықша парасаттылық. Ал суреткерлік айрықша парасаттылық дегеніміз – рухани қасиеттің төресі. Азаматтық позицияға таланттың өзі де тәуелді. Сағат әдеби сында суреткердің азаматтық позициясы туралы осындай тың ұғым ұсынып қана қоймай, оның негізін түзуші мынадай факторларды да даралап көрсетіп еді:

- *адамгершілік биік болмыс*
- *суреткерлік белсенділік*
- *кемел көзқарас*
- *ойлау мәдениетінің жоғарылығы*
- *қайраткерлік іс-әрекет*

- *гуманистік қарым-қатынас*
- *дүниетаным тереңдігі*
- *телегей терең парасат әлемі*
- *интеллектуальдық ізденіс*
- *әділдік пен адалдыққа құмарлық*
- *ұлттық ұлы мүдделерге қызмет ету*
- *шындыққа деген сүйіспеншілік, т.б*

Ойшыл, қырағы ойдың қыранындай алғыр қаламгер азаматтық позиция, азаматтық пафос ұғымдарының негізінде азаматтық формуласын ойлап тапты. Онда қаламгер һәм қайраткер тұлғаның асыл мұраты мен асқақ арманынан туған терең мағына бар. Азаматтық формуласын автор мынадай құрамдас бөліктердің өзара үйлесімінен түзеді:

- *халықтық масштабта үлкен іс тындыру*
- *ұлттың рухани-мәдени дамуына және әлеуметтік прогреске лайықты үлес қосу*
- *адамгершілік ерлікке пара-пар өмірлік мәні зор өнегелі іс-әрекеттер жасау*

Сағат Әшімбаевтың шығармашылық өмірі, суреткерлік өнері, азаматтық формуласы өмір мектебіндей ғибратты. Өзінің суреткерлік биік тұрғысымен, азаматтық берік ұстанымымен ол қазақ әдебиетінің тұтас бір буынының көркемдік көзқарасының қалыптасуына ықпал етті, тіл өнері, сын мұраты туралы ұғымдарын байытып, эстетикалық талғамы мен танымын таудай биікке көтерді.

Сағаттың шығармашылық мұрасы, қоғамдық және мемлекеттік қызметі оның асқақ та арналы рухани өмірінің айнасы іспетті. Онда шығармашылық дара тұлғаның қоғамдық-әлеуметтік зор болмысын танытатын суреткерлік айырықша парасаттылық, елдік, ұлттық үлкен мүдделерге қызмет ететін азаматтық биік нысана көрініс тапқан, адамзаттың қоғамдық ойының нәрі мен мәні жинақталған. Онда қоғам және мемлекет қайраткерінің талант даралығы, әлеуметтік белсенділігі мен қайраткерлік қарымдылығы, сондай-ақ саяси көзқарас берендігі мен күрескерлік позиция тереңдігі, патриоттық ой-сана кемелдігі бар. Сағат Әшімбаевтың өмірі мен өнерінің мұндай қасиеттері оның өз тұсындағы әдебиет пен әдеби сын, қоғамдық ой-сана үшін мүлде жаңа, қозғаушы, алға бастаушы, жетектеуші қызмет атқарған аса зор рухани құндылықтар еді. Олардың әлеуметтік мәні мен маңызы бүгінгі әдебиет пен әдеби сын, бүгінгі қоғамдық ой-сана үшін де аса зор.

Сағат қоғамдық және мемлекеттік қызметі, бүкіл шығармашылық өмірі мен өнері түгелдей шынайы талант пен шырайлы талғам, азаматтық құштарлық жарығына оранып, жанып тұрған тұлға еді.

*С. Әшімбаевтың 60 жылдық мерейтойында жасалған баяндама,  
2007 жыл*